

Η άγρια ευρωπαϊκή ήπειρος

ΔΕΥΤΕΡΑ, 07 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2014 04:14

Του **Γιώργου Λαμπράκου**

Στο μυαλό των περισσότερων ανθρώπων, το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου σηματοδοτεί αυτομάτως την επάνοδο στη δημοκρατία, την ασφάλεια, την ειρήνη. Και είναι λογικό: ήταν ο χειρότερος πόλεμος στην ιστορία της ανθρωπότητας, όχι μόνο με βάση τους αριθμούς των νεκρών, των τραυματιών και των εν γένει διαλυμένων ανθρώπων, αλλά και με βάση τις ανεπανάληπτες ωμότητες που διαπράχθηκαν, και μάλιστα από τους δήθεν πιο πολιτισμένους ανθρώπους, τους Ευρωπαίους, στην καρδιά της δήθεν πιο πολιτισμένης περιοχής στον κόσμο.

Όμως τα πράγματα είναι πολύ πιο σύνθετα, και το βιβλίο του Βρετανού ιστορικού Κιθ Λόου, *Όλεθρος: Η Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο* (Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II), έρχεται να μας το αποδείξει. Ο Λόου, στην ογκώδη και εμπειριστατωμένη μελέτη του, υποστηρίζει ούτε λίγο ούτε πολύ ότι αυτός ο πόλεμος δεν τέλειωσε κανονικά το 1945: οι εχθροπραξίες, οι εθνοκαθάρσεις, οι εκτοπίσεις, οι βασανισμοί, οι εξευτελισμοί, τα αντίποινα, τα μίσση, συνεχίστηκαν ανελέητα σε πολλά μέρη της Ευρώπης έως το τέλος της δεκαετίας του 1940, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις (βλ. Ελλάδα) κράτησαν ακόμα περισσότερο. Ο πόλεμος ενάντια στον φασισμό είχε κερδηθεί, χωρίς όμως να έχει κερδηθεί παντού η ειρήνη.

Ο Λόου υποστηρίζει ούτε λίγο ούτε πολύ ότι αυτός ο πόλεμος δεν τέλειωσε κανονικά το 1945: οι εχθροπραξίες, οι εθνοκαθάρσεις, οι εκτοπίσεις, οι βασανισμοί, οι εξευτελισμοί, τα αντίποινα, τα μίσση, συνεχίστηκαν ανελέητα σε πολλά μέρη της Ευρώπης έως το τέλος της δεκαετίας του 1940

Το βιβλίο χωρίζεται σε τέσσερα βασικά μέρη, με τους εύγλωττους τίτλους: «Η κληρονομιά του πολέμου», «Εκδίκηση», «Εθνοκάθαρση» και «Εμφύλιος πόλεμος». Ο πρωτότυπος τίτλος του βιβλίου, *Savage Continent*, παραφράζει την έκφραση «Dark Continent» («Σκοτεινή ήπειρος»), την οποία χρησιμοποίησαν οι *New York Times* το 1945 για να προσδιορίσουν τη ζοφερή κατάσταση στην Ευρώπη (την ίδια έκφραση αξιοποίησε και ο Μαρκ Μαζάουερ για το ομώνυμο σπουδαίο έργο του).

Του «ευρωπαϊκού θαύματος», λοιπόν, προηγήθηκε η «διολίσθηση στην αναρχία», γράφει ο Λόου. Από την Ανατολή έως τη Δύση και από τον Βορρά έως τον Νότο, η ευρωπαϊκή ήπειρος βγήκε από τον πόλεμο τόσο διαλυμένη, ώστε ήταν ανέτοιμη για άμεση αποκατάσταση. Οι αριθμοί μιλάνε μόνοι τους: από 35 έως 40 εκατομμύρια θάνατοι ως συνέπεια του πολέμου (πάνω από τους μισούς ήταν Σοβιετικοί) εκ των οποίων περίπου 10 εκατομμύρια εξολοθρεύτηκαν για φυλετικούς ή εθνικούς λόγους (μεταξύ αυτών, περίπου 5.750.000 Εβραίοι, στην «πιο συστηματική γενοκτονία στην Ιστορία»), άλλα 40

εκατομμύρια εκτοπισμένοι, διάλυση του συγκοινωνιακού δικτύου, ολοσχερής καταστροφή πόλεων, χωριών και δασικών εκτάσεων (ο Λόου αναφέρει την καταστροφή του ενός τρίτου των δασών στην Ελλάδα, καθώς και άνω των χιλίων ελληνικών χωριών), λιμός για αμέτρητους ανθρώπους (το 1943 μια αγγλική ταινία άρχιζε με «τον ειρωνικό ορισμό ενός πορτοκαλιού, υποτίθεται για εκείνους που δεν μπορούσαν να θυμηθούν πώς έμοιαζε» – οι Άγγλοι δεν χάνουν ποτέ το χιούμορ τους...) και πολλά άλλα που καταγράφονται με συστηματικότητα στο βιβλίο. Τα πράγματα ήταν χειρότερα από κάθε άποψη (θάνατοι, καταστροφές των υποδομών, ωμότητες κ.λπ.), όσο πιο ανατολικά πήγαινε κανείς,

Όσο για το «ηθικό τοπίο», είχε γίνει «αγνώριστο όσο και το φυσικό τοπίο». Τρομερό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η εγκληματικότητα γνώρισε ραγδαία αύξηση ακόμα και στις ουδέτερες χώρες, στις οποίες οι άνθρωποι, μάλλον από μια «βαθιά αίσθηση άγχους», επιδίδονταν σε πράγματα που ειδάλλως δεν θα έκαναν. Όσο για τη βία, δεν υπάρχουν λέξεις για να περιγραφεί: ο συγγραφέας υποστηρίζει πως στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο συνέβησαν περισσότεροι βιασμοί σε σχέση με οποιονδήποτε άλλο πόλεμο στην ιστορία – βιασμοί που αυξάνονταν «παντού κατά τη διάρκεια του πολέμου, ακόμα και σε περιοχές όπου δεν σημειώνονταν μάχες». Αυτή η τραγωδία των γυναικών (που είχε ασφαλώς τρομακτικές επιπτώσεις και στους άνδρες τους) κορυφώθηκε στη Γερμανία αμέσως μετά τον πόλεμο, όπου υπολογίζεται ότι βιάστηκαν σχεδόν 2 εκατομμύρια Γερμανίδες, κυρίως από Σοβιετικούς στρατιώτες, ενώ παρά τις συνεχείς εκτρώσεις, γεννήθηκαν έως και 200.000 «ξένα μωρά».

Κορσικανή που κατηγορήθηκε ότι συνευρισκόταν με Γερμανούς

ταπεινώνεται τελετουργικά από τους γείτονές της.

στρέψουν κατά των εχθρών τους.

«Τον καιρό του πολέμου οι χειρότερες ωμότητες δεν συμβαίνουν συνήθως στο πεδίο της μάχης, αλλά αφότου τελειώσει η μάχη», σημειώνει ο Λόου. Πέρα από τον ίδιο τον πόλεμο, η ανακάλυψη και η οριστική απόδειξη το 1945 για την ύπαρξη δεκάδων στρατοπέδων θανάτου στη Γερμανία, την Πολωνία

«Υπάρχουν μόνο δύο ιερές λέξεις που μας έχουν απομείνει. Η μία απ' αυτές είναι η "αγάπη", και η άλλη είναι η "εκδίκηση"», γράφει ο λογοτέχνης και δημοσιογράφος Βασίλι Γκρόσμαν το 1943. Η επιθυμία για εκδίκηση, σύμφωνα με τον Λόου, είναι μάλλον το πιο χαρακτηριστικό συναίσθημα των εχθρών του Άξονα κατά τη διάρκεια του πολέμου, και κυρίως αμέσως μετά. Η δίψα για το αίμα του άλλου και η βούληση για ανταπόδοση περιγράφονται με ανατριχιαστικές λεπτομέρειες στον Όλεθρο, που βρίθκει από προσωπικές μαρτυρίες: θύτες που έγιναν θύματα στα χέρια των πρώην θυμάτων που είχαν γίνει πλέον θύτες. Ο Λόου δεν υπερασπίζεται, και ορθά, αυτή την πρακτική (η οποία εξάλλου καταπατά και τη Σύμβαση της Γενεύης για τη δέουσα μεταχείριση των αιχμαλώτων), αλλά, για να το πούμε όπως το λέει ο λαός, «τέτοια ώρα, τέτοια λόγια»: ο ιστορικός ορθά επισημαίνει ότι η βίαιη εκδίκηση ήταν απολύτως λογική ως ψυχολογική αντίδραση των θυμάτων, που έχοντας πάρει την ισχύ στα χέρια τους, ήθελαν να τη

κ.λπ. (οι Βρετανοί, σύμφωνα με τον Λόου, τα γνώριζαν ήδη από το 1942, αλλά δισταζαν να επέμβουν άμεσα) γέννησαν ένα επιπλέον κίνητρο για αντίποινα κατά των Γερμανών. Εντούτοις, η εκδίκηση των Εβραίων ήταν αμελητέα σε σχέση με την εκδίκηση άλλων λαών και εθνών: οι Εβραίοι προτίμησαν, εκείνη την περίοδο τουλάχιστον, να στρέψουν την πλάτη στην Ευρώπη και να αναζητήσουν έναν τόπο, ένα κράτος, που να μην τους κυνηγά. Και καλά έκαναν αφού, όπως επισημαίνει ο Λόου, «σε διάφορες περιοχές ο αντισημιτισμός θα *αυξανόταν* μετά τον πόλεμο».

Οι τελευταίοι Γερμανοί αιχμάλωτοι πολέμου επέστρεψαν στη Γερμανία από τα γκουλάγκ μόλις το 1957. Ακόμα και στη Βρετανία, πάνω από 100.000 Γερμανοί αιχμάλωτοι εξακολουθούσαν να εργάζονται καταναγκαστικά μέχρι και το 1948

Ο Λόου περιγράφει εκτενώς το τι πέρασαν οι Γερμανοί αιχμάλωτοι στα χέρια των Συμμάχων: για παράδειγμα, από τα 3 εκατομμύρια Γερμανών αιχμαλώτων στα χέρια των Σοβιετικών, πάνω από το ένα τρίτο πέθαναν στην αιχμαλωσία υπό φρικτές συνθήκες (οι Γερμανοί είχαν κάθε λόγο να προτιμούν να παραδίδονται στα πιο ήπια χέρια των Δυτικών). Οι όροι είχαν αντιστραφεί, αφού τώρα πια δεν έλεγαν οι Ναζί τους Σοβιετικούς, τους Σλάβους γενικότερα, «υπανθρώπους». Ο Ουκρανός συγγραφέας Ίλια Έρενμπουργκ προπαγάνδιζε το μίσος εναντίον τους γράφοντας: «Οι Γερμανοί δεν είναι ανθρώπινα πλάσματα [...] Αν σκοτώσετε έναν Γερμανό, σκοτώστε κι άλλον – δεν υπάρχει τίποτα πιο ευχάριστο από έναν σωρό γερμανικών πτωμάτων». Οι τελευταίοι Γερμανοί αιχμάλωτοι πολέμου επέστρεψαν στη Γερμανία από τα γκουλάγκ μόλις το 1957. Ακόμα και στη Βρετανία, πάνω από 100.000 Γερμανοί αιχμάλωτοι εξακολουθούσαν να εργάζονται καταναγκαστικά μέχρι και το 1948.

Ο συγγραφέας αναφέρει επίσης λεπτομερώς τι συνέβη μετά τον πόλεμο στη Γερμανία, την Ιταλία, την Πολωνία, τη Γιουγκοσλαβία, την Ουκρανία, και όλα τα άλλα μέρη όπου ο πόλεμος συνεχίστηκε με τα ίδια ή και με χειρότερα μέσα. Στοχάζεται τι σημαίνει εθνικιστικό μίσος, πώς κατασκευάστηκαν οι μύθοι του πολέμου, ποιες ήταν οι πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις Δεξιάς και Αριστεράς μετά τον πόλεμο και σε τι είδους καθεστώτα οδήγησαν, πώς διεξήχθη ο μεταπολεμικός «ανταγωνισμός θυματοποίησης», πώς φέρθηκαν οι νικητές στους «οριζόντιους συνεργάτες του εχθρού» (τις γυναίκες που κοιμούνταν με τους φασίστες) και πώς αντέδρασαν αυτές. Για παράδειγμα, η Γαλλίδα ηθοποιός Αρλετί δικαιολογήθηκε στη δίκη της ως εξής: «Η καρδιά μου ανήκει στη Γαλλία, αλλά ο κόλπος μου σε εμένα». Προφανώς δεν έπεισε τους δικαστές, αφού φυλακίστηκε για αυτό τον λόγο.

Πρόσφυγες περνούν γκρεμισμένη γέφυρα στον ποταμό Έλμπε στην Tangermünde, την 1η Μαΐου του 1945.

Ο Λόου αναδεικνύει τους πολλαπλούς πολέμους που διεξήγαγαν συγχρόνως αρκετές ομάδες σε διάφορες χώρες: όχι μόνο ενάντια στους ναζί, αλλά και ενάντια σε άλλες εθνότητες, θρησκευτικές ομάδες και κοινωνικές τάξεις. Για παράδειγμα, «οι Γάλλοι κομμουνιστές είχαν αρνηθεί να πολεμήσουν τη Γερμανία το 1939 και 1940 επειδή η Γερμανία ήταν ακόμη τότε σύμμαχος των Σοβιετικών», θεωρώντας ότι η μάχη για τον σοσιαλισμό ήταν σημαντικότερη από τη μάχη ενάντια στον εθνικοσοσιαλισμό. Μετά τον πόλεμο, Δυτικοί και Σοβιετικοί μάχονταν για τις ζώνες επιρροής, και καμιά φορά οι μάχες αυτές, τις οποίες διεξήγαγαν οι ιδεολογικοί τους τοποτηρητές, δεν ήταν λιγότερο αιμοσταγείς από τις κατεξοχήν μάχες μέχρι το 1945.

Μνεία αξίζει φυσικά να γίνει στο ειδικό κεφάλαιο του Λόου για την περίπτωση της Ελλάδας. Το 1944, πάνω σε ένα πρόχειρο χαρτί, ο Τσόρτσιλ δήλωσε ότι θέλει την Ελλάδα με το μέρος του, ο Στάλιν σημείωσε ένα «μεγάλο μαύρο τικ», και το δράμα του εμφυλίου ξεκίνησε χωρίς ακόμα να έχει ολοκληρωθεί το δράμα της κατοχής. Ο Λόου περιγράφει τις βασικές αντιστασιακές ομάδες, τη σύγκρουση των πολιτικών, τα Δεκεμβριανά, τις εκατέρωθεν διώξεις και σφαγές, την τελική ήττα του Κομμουνιστικού Κόμματος και τα επακόλουθα βάσανα των Αριστερών στους τόπους εξορίας. Όπως γράφει: «Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος έμελλε να έχει βαθιές συνέπειες για την υπόλοιπη Ευρώπη. Ήταν η πρώτη και πιο αιματηρή σύγκρουση σε αυτό που σύντομα θα γινόταν ένας νέος Ψυχρός Πόλεμος μεταξύ Ανατολής και Δύσης, Αριστεράς και Δεξιάς, κομμουνισμού και καπιταλισμού. Από μερικές απόψεις, αυτό που συνέβη στην Ελλάδα καθόρισε τον Ψυχρό Πόλεμο».

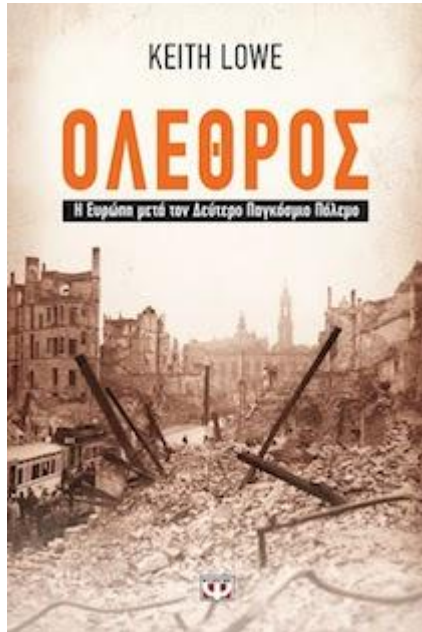
Τι διασώζεται από έναν τέτοιο όλεθρο; Πρώτον η ελπίδα, χωρίς την οποία ελάχιστοι θα είχαν βγει ζωντανοί. Δεύτερον, ο αγώνας για μεγαλύτερη κοινωνική δικαιοσύνη και ατομικά δικαιώματα, που εντάθηκε μεταπολεμικά και είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν σαφώς καλύτερες συνθήκες ζωής, ιδίως στη Δυτική Ευρώπη, από τη δεκαετία του 1960 και εξής. Τρίτον, η γνώση ότι τα εθνικά μίσση πρέπει να μπαίνουν στην άκρη, δίνοντας τη θέση στη συνεργασία και τον συμβιβασμό. Όπου δεν έγινε αυτό, όπως στη Γιουγκοσλαβία μετά την πτώση του ανατολικού μπλοκ, η ιστορία επαναλήφθηκε τραγικά. Ακόμα και η κατάσταση στη σημερινή Ουκρανία μπορεί να γίνει πιο κατανοητή με την ανάγνωση αυτού του βιβλίου (κατά ειρωνικό τρόπο, το βιβλίο ολοκληρώνεται με την κρίση στην Κριμαία το 1944). Κατά τον Λόου, τέλος, η πανευρωπαϊκή άνοδος της ακροδεξιάς είναι το γνώρισμα της εποχής μας το οποίο χρήζει της μεγαλύτερης προσοχής.

Ο Λόου, συγγραφέας με δύο μυθιστορήματα στο ενεργητικό του, δεν θα μπορούσε παρά να αφηγείται παραστατικά τα τεκταινόμενα, με αναφορές και σε διάφορους συγγραφείς της εποχής που έζησαν στο πετσί τους τον πόλεμο (Πρίμο Λέβι, Αντουάν Σεν Εξιπερί, Νόρμαν Λούις – θα μπορούσε ενδεχομένως να είχε αναφέρει τον Σελίν και τον Μαλαπάρτε, που έγραψαν σπουδαία βιβλία για τη μεταπολεμική κατάσταση, αλλά και πλήρωσαν ποικιλοτρόπως την υποστήριξη τους στον φασισμό). Και παρότι αντικειμενική ιστορία δεν υπάρχει (η ιστορία είναι εν πολλοίς ερμηνεία), θα υποστηρίξαμε πως

τουλάχιστον υπάρχουν βαθμοί αμεροληψίας. Ο Λόου φροντίζει να κρατήσει ακριβοδίκαια τις αποστάσεις, να αποδώσει τα του Καίσαρος τω Καίσαρι, να μη χαριστεί σε κανέναν, πάντα με τα απαραίτητα τεκμήρια και επιχειρήματα. Ο *Όλεθρος*, που συνοδεύεται από φωτογραφικό υλικό, είναι ένα συνταρακτικό ανάγνωσμα, απαραίτητο για να σκεφτούμε πώς ήταν η Ευρώπη μόλις λίγες δεκαετίες πριν, καθώς και πώς μπορεί να γίνει αν αναδυθούν ξανά, με την ίδια ένταση, εθνικισμοί και ρατσισμοί. Η ιστορία, εξάλλου, αγαπά την επανάληψη.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΑΜΠΡΑΚΟΣ

Όλεθρος

Η Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο

Keith Lowe

Μτφρ: Ιωάννης Χαλαζίας

Ψυχογιός 2014

Σελ. 568, τιμή € 19,90

